

JAN PRIJ

God
EN
geld

KLEMENT

Inhoudsopgave

Inleiding	7
-----------	---

DEEL I

HERMES ALS BOODSCHAPPER VAN DE GODEN	16
--------------------------------------	----

<i>Hermes-introductie: de roeping van Hermes</i>	18
--	----

1. Gehoor geven aan het appel van de andere kant	19
--	----

<i>Karakteristiek: Hermes als vertaler en verbinder</i>	41
---	----

2. De onmogelijkheid van religie	43
----------------------------------	----

3. Religie als oefenpraktijk	53
------------------------------	----

4. Opstaan tegen fundamentalisme in naam van religie	61
--	----

DEEL II

HERMES ALS BESCHERMHEILIGE VAN HANDELAREN EN DIEVEN	70
--	----

<i>Hermes-introductie: de dubbelzinnigheid van de ruilovereenkomst</i>	72
--	----

5. Wat Hermes ons kan leren over economie en ondernemen	73
---	----

<i>Karakteristiek: Hermes als verrader</i>	97
--	----

6. Hoe de economie het contact met de realiteit verloor	99
---	----

7. Economie als de leerpraktijk van het partnerschap	109
--	-----

8. Naar een economie van de dankbaarheid	127
--	-----

DEEL III

HERMES ALS VREDESTICHTER	142
<i>Hermes-introductie: Hermes als pleitbezorger en verzoener</i>	144
9. Theedrinken als kern van het politieke	147
10. Confessionele partijen maken God te klein	167
11. Oefeningen in kritisch burgerschap	177
<i>Karakteristiek: Hermes als gids en helper</i>	185
12. De kracht van verbinding zichtbaar maken	187
<i>Karakteristiek: Hermes als schenker en god van de vreugde</i>	201
Uitleiding	203
Dankwoord	209

Inleiding

Op 20 januari 2017 werd selfmade zakenman Donald Trump gekozen tot president van de Verenigde Staten. Over de verkiezing van Trump, die zijn politieke boodschappen bij voorkeur in kortademige tweets verspreidt, is veel geschreven. Zo is hij een dankbaar onderwerp van politieke satire geworden.

Zijn leus *America first* werd wereldwijd op de hak genomen, maar moet in zijn feitelijke werkingskracht bloedserius worden genomen.

Het Trumpvirus

We zijn namelijk allang besmet geraakt met Trumps destructieve ideologie. Feitelijk zegt de onderliggende, algemeen geaccepteerde opvatting over de gang van zaken in wezen hetzelfde: economie gaat over het maximaal najagen van eigenbelang en politiek is een botte machtsstrijd om de koppositie en religie die de confrontatie tussen verschillende wereldbeschouwingen alleen maar heftiger en gewelddadiger maakt.

We hebben last van een verplattung van ons denken die in het radicale presidentschap van de zakenman Donald Trump in de Verenigde Staten in optima forma wordt verpersoonlijkt.

In deze manier van denken leven we in een enge, vijandige en op onderlinge strijd en competitie aangelegde buitenwereld waarin de ander eerder een potentiële vijand is, dan een mogelijke bondgenoot. In zo'n wereld kun je je maar het best schrap zetten, voor je eigenbelang opkomen en in de overlevingsmodus gaan staan. In zo'n wereld tel je mee of niet, ben je een 'winnaar' of een

‘verliezer’, en is met de ‘globalisering en immigratie “the clash of civilisations” in ons huis’ gebracht.

Feitelijk is deze manier van denken, waarvan Trump de ultieme verpersoonlijking is, al tijdenlang gemeengoed en heeft zij zich vastgezet in moderne opvattingen over religie, economie en politiek als een vorm van overlevingsstrijd.

Deze manier van denken, die overigens zo oud is als de mensheid, verandert de mens in een eendimensionaal wezen en draagt het levensgrote risico in zich de wereld daadwerkelijk om te vormen tot een platte vertoning. Zo lijkt religie steeds meer op een strijd tussen godsdiensten die erop uit zijn hun eigen waarheid te bevestigen. De economische realiteit is verengd tot een strijd om de beste rankings op allerlei ranglijstjes. Het ‘politieke bedrijf’ staat in het teken van het winnen van zo veel mogelijk stemmen om daarmee de eigen idealen aan de werkelijkheid te kunnen opleggen.

Wanneer onze (zich steeds breder makende) standaardopvattingen over religie, economie en politiek als strijd om de eerste positie niet worden gecorrigeerd, dreigt deze geperverteerde visie op de werkelijkheid een self-fulfilling prophecy te worden. Wij zijn nu eenmaal ons brein, de *homo economicus* of de hobbesiaans getinte wolf in schaapskleren. Vanuit dit seculiere bewustzijn is het moeilijk ruimte te maken voor hoogte-, breedte- en dieptedimensies van het bestaan die verder reiken dan het eigen ik¹, en voor een werkelijkheidsopvatting die ons uit onze zelfverkleerde zelfgenoegzaamheid trekken kan. Terwijl juist die opvatting ons weer kan leren zien dat we niet selfmade zijn, maar ons leven danken aan het bestaan van anderen.

Door de ogen van Hermes naar de werkelijkheid kijken

De verborgen waarheid over de samenleving, de aanwezigheid onder ons van ‘het goede nieuws’, is bedolven geraakt onder een stroom van alarmerende berichten over ‘de toestand van de wereld’.

Nu we feitelijk leven in een zichzelf versterkende mythe van een enge, vijandige en op onderlinge strijd aangelegde wereld, is het hoog tijd voor enig mythisch tegengif, ontleend aan de lotgevallen van de Griekse god Hermes (het is niet toevallig dat een van zijn rollen die van helper is die in de christelijke verkondiging door de Heilige Geest wordt vervuld).²

Dit boek is een uitnodiging om aan de hand van de figuur Hermes opnieuw te ontdekken, waar religie, economie en politiek in wezen om draaien. Belangrijk is daarbij om de betekenis van een mythe goed te verstaan. Een mythe drukt geen verzinsel of fantasie uit, maar onthult op symbolische wijze een dieperliggende, vaak niet meer geziene waarheid en betekenis van een cultuur.³

Hermes, de zoon van de oppergod Zeus en de bergnimf Maia, staat onder meer bekend als boodschapper van de goden, beschermheer van de handelaren en de dieven. Hij is als pendelaar tussen hemel en aarde ook begeleider van de zielen naar het dodenrijk, meester in de (verleidelijke) overredingskunst, hoeder van de kudde én een middelaar die vrede wil brengen. Als uitvinder van het vuur staat Hermes aan de basis van de beschaving. Als schriftontdekker is zijn naam voor altijd met een hermeneutische wetenschapsopvatting⁴ verbonden die draait om het overbrengen en vertalen, het interpreteren van andermans gedachten, om zo, via gesprekken en al doende, van elkaar te leren, in vorm te komen, in je element te raken en het leven te kunnen vieren als een geschenk.

Hermes is de verbinder en vertaler, de verrader, de helper en de schenker. Deze karakteristieke eigenschappen staan als hermeneutische kernthema's achtereenvolgens centraal in de hoofdstukken over religie, economie en politiek en worden in korte intermezzo's nader getypeerd en geïnterpreteerd. We zullen gaandeweg een hermeneutische visie ontwikkelen op de samenleving, die draait om het overbrengen van boodschappen, om het interpreteren van ideeën en idealen, om via communicatie al oefenend, stapsgewijs en met vallen en opstaan bij te dragen aan de vormgeving van een goede samenleving. Een visie die in verschillende gestalten en verschijningsvormen tot diep in de haarvaten van de sociale wetenschappen is doorgedrongen.⁵

Binnen de interpretatieve wetenschapsmethode is de mens bij uitstek een gebruiker van taal en symbolen en niet in de eerste plaats een maker en technicus (zoals binnen het positivisme, dat de maatschappelijke werkelijkheid als sociale fysica beschouwt). Woorden creëren een eigen (symbolische) realiteit die niet in beeld komt met een 'dingmatige,' natuurwetenschappelijke technische kijk. De wereld waarin mensen verkeren is geen natuurlijke, neutrale en onverschillige wereld die op basis van eenduidige feiten, gedragspatronen en wetten te kennen en te beheersen is, maar een

symbolische en culturele wereld die we voor een deel zelf construeren en in het leven roepen, maar die ook aan onze greep ontsnapt.

Binnen de hermeneutische visie op het sociale kunnen we de samenleving het beste duiden als een zichzelf voortdurend herschrijvende tekst. We beschikken niet over de *God's eye view* op grond waarvan we de objectieve waarheid over de samenleving kunnen ontdekken. Ook is er geen *View from nowhere* beschikbaar die ons toegang geeft tot de onderlinge samenhang der dingen.⁶ We zijn steeds opnieuw geroepen om gezamenlijk richting te geven aan ons bestaan, en hierin zin, betekenis en toekomst te ontdekken. Deze voortdurende beweging van steeds hernieuwd interpreteren, vertalen en verbinden van het niet totaal te vatten (tekst) geheel in het licht van nieuwe gebeurtenissen wordt ook wel de hermeneutische cirkel genoemd.⁷ Hoe we naar de samenleving kijken, hoe we haar lezen en interpreteren, bepaalt ook wat we zien en wat als werkelijk aan ons verschijnt.

Proeven van hermeneutiek: recht doen aan de meerduidigheid van het bestaan

Vanuit hermeneutisch perspectief bezien is de sociale werkelijkheid waarin we leven pluriform en meerduidig, en niet eenduidig of zwart-wit. Er zijn geen scherpe grenzen tussen verschillende (wetenschaps)domeinen en levenssferen te trekken. Ook is de werkelijkheid (hoewel die fors kan ontsporen op grond van menselijk egocentrisme en machtswellust) niet hard of onverschillig of primair op strijd ingesteld, maar, integendeel, op onderlinge zorg en menselijke groei, op het mogelijk maken van leerprocessen gericht op humanisering. Er is, zoals de filosoof Maurice Merleau-Ponty het eens uitdrukte, sprake van een 'vooringenomenheid ten gunste van het zijn. We zijn van meet af aan gehecht aan en onmiddellijk betrokken op de wereld en op elkaar. De wereld is niet wat ik denk, maar wat ik leef. Ik sta open naar de wereld en zonder dat eraan kan worden getwijfeld, sta ik via mijn lichaam in mijn handelingen, bewegingen en gewoonten met haar in contact, maar ik bezit haar niet want zij is onuitputtelijk.'⁸ De menselijke conditie is eerder getekend door een situatie van overvloed dan door fundamentele schaarste en tekort.

Hermes als bode van de goden, beschermheilige van handelaren en dieven en vredestichter

Dit boek illustreert het problematische van onze standaardopvattingen over religie, economie en politiek en zet daar een andere manier van kijken tegenover. Aan de basis daarvan staat een visie op religie als gehoor geven aan een verontrustend appel, dat onze positie als selfmade man radicaal onder kritiek stelt en die laat zien hoezeer ons lot feitelijk verbonden is met dat van anderen. In deze zogenaamde hermeneutiek draait het om het vertalen van goddelijke boodschappen die vanuit de hoogte, breedte en diepte kunnen komen (Deel I). Op basis van Hermes, niet voor niets beschermheilige van handelaren én dieven, stellen we ook de standaardopvattingen rond economie aan de kaak (Deel II). Economie is vanuit hermeneutisch perspectief eerder te verstaan als een poging om op inventieve wijze andermans verlangens en idealen productief te maken dan als een platte belangenstrijd. Economie heeft veel meer met pogingen tot verbinding van hemel en aarde te maken dan doorgaans wordt aangenomen. We bestrijden dan ook het platte beeld van economie als een *dismal science*⁹, als een naargeestige wetenschap die zich als een self-fulfilling prophecy helaas steeds meer heeft vertaald in de werkelijkheid.¹⁰ Vervolgens gaan we na wat de misvattingen zijn van de gangbare opvatting van de politiek als machtsstrijd en botte daadkracht (Deel III). Daar stellen we een politiek tegenover die meer is gebaseerd op de kracht van woorden, het vertolken van nog ongehoorde perspectieven en het vermogen tot vrede stichten. De drie delen rond religie, economie en politiek openen met een korte vooruitblik en een bijpassende thematische introductie.

God en geld

Interessant is dat vanuit hermeneutisch perspectief de tegenstelling tussen God en geld, tussen het 'hogere' en het 'lagere' op een misverstand berust, zowel wat betreft de aard van de religie als wat betreft de aard van de economie. De hermeneutische kern van religie is nu juist dat zij hemel en aarde met elkaar probeert te verbinden door gehoor te geven aan een appel. Ook economie staat vanouds in het teken van dit grensverkeer en verbindingswerk tussen het hogere en het lagere, tussen inspirerende idealen en de aardse werkelijkheid van alledag. Inventiviteit, het vermogen ideeën handen

en voeten te geven en ten dienste van anderen productief te maken, staat hierbij centraal.

Het politieke leven is, met een hermeneutische bril bezien, een met woorden, afspraken en wetten bezegeld samenwerkingsverband tussen verschillende huishoudens. In dit verband draait het in beginsel niet om eigenbelang, macht, veiligheid en lijfsbehoud, maar juist om de indamming van geweld en om het geven van woorden aan nog ongehoorde toekomstperspectieven. Het gaat uiteindelijk niet enkel om het overleven, maar om het vermogen om vrede te stichten en het mogelijk maken van het goede leven.

Dit vermogen tot vertaling van goddelijke boodschappen draagt altijd de mogelijkheid van verraad in zich, zoals die zich manifesteert in vormen van religieus geweld, in economische crisis en in politieke taal die eerder verdeeldheid zaait dan verbondenheid scheidt. Maar een andere mogelijkheid is er niet. Als Hermes ons één ding kan leren, dan is het dat we alleen op basis van communicatie (meer dan eenrichtingverkeer via twitter) en oprechte interesse in het leven van anderen mens worden en economie en politiek tot volle wasdom kunnen laten komen.

3. Religie als oefenpraktijk

In het vorige hoofdstuk hebben we de mogelijkheid van ‘verraad’ besproken die met het overbrengen van goddelijke boodschappen gegeven is. Voor je het weet geef je niet de boodschap van een Ander/ander, maar jouw eigen boodschap door, omgeven met een goddelijk aureool. Dit is een gevaarlijk risico van de pendelarbeid tussen hemel en aarde en zelfs de bron van religieus geweld. Religie is spelen met vuur. Het is dan ook niet toevallig dat een van de eerste ontdekkingen van de jonge Hermes het vuur is.

We zullen in de andere delen van het boek over economie en politiek zien hoezeer deze risico's van bedrog en geweld ook verbonden zijn met de filosofie van het dagelijks brood en met de politieke pogingen vormen van goed leven gestalte te geven. Maar aan hermeneutische activiteit in de geest van Hermes zijn ook tal van positieve eigenschappen verbonden die voor het economische en politieke bedrijf cruciaal zullen blijken. Hermes is een dondersteen die zich oprecht over de wonderen tussen hemel en aarde verheugen kan; een reiziger die grenzen overschrijdt, maar zo dus ook nieuwe, ongedachte mogelijkheden aan het licht brengen kan. Hij heeft oprecht interesse in het lot van mensen, voelt medelijden en betrokkenheid met hen. Zijn passie is zelfs niets minder dan het geluk van mens en dier op aarde. Deze geraaktheid door het lot van anderen typeert de religie als een specifiek soort oefenpraktijk. In religie worden we getraind om niet onszelf centraal te stellen. Zo is de synagoge, kerk of moskee een gemeenschap van gelovigen die spiritueel stretchen. Het zijn geestelijke oefenruimten waarin we onszelf laten oprekken om de hoogte, de breedte en de diepte van het leven te ervaren.

Een hedendaagse filosoof die over religie als oefenpraktijk geschreven heeft, is Peter Sloterdijk, bijvoorbeeld in het boek *Je moet je leven veranderen*. Een nadere kritische beschouwing van zijn schrijfarbeid, zijn hermeneutische poging om het wezen van religie aan het licht te brengen, kan ons helpen de specifieke aard van religie als oefenpraktijk te waarderen. Niet angst voor datgene wat verkeerd gaat, de onheilsprefetie is daarbij uiteindelijk de motor (dit lijkt Sloterdijks positie te zijn), maar interesse en compassie. Kortom, de bevlogenheid van Hermes die niet voor één gat te vangen is, zijn liefde voor het goede, zijn enthousiasme voor de schepping en zijn bewoners die aan zoveel gevaren blootstaan. Maar eerst: wie is Peter Sloterdijk en wat is zijn missie?

De these dat de 'grote verhalen' zijn uitgestorven, is alleen al twijfelachtig omdat de filosoof Peter Sloterdijk ze is blijven schrijven. Al zijn boeken zijn te beschouwen als virtueuze pogingen om de tijdgeest in woorden te vatten en om nieuw licht te werpen op de loop van de wereldgeschiedenis aan de hand van enkele welgekozen termen.¹ Zo herschrijft Sloterdijk in *Eurotaöïsme* (1989) de moderne geschiedenis aan de hand van de begrippen 'versnelling' en 'vertraging' en komen in zijn imposante sferentheologie (1998-2004) de lotgevallen van de mensheid niet primair in het teken van de tijd, maar van de 'ruimte' te staan. En of het nog niet genoeg is: in *Woede en tijd* (2006) worden politieke en militaire spanningen in de wereld geduid aan de hand van het tekort of overschot aan gekwetste eergevoelens. Zijn grootse verhalen en associatieve schrijfstijl vol metaforen en hyperbolen roepen verschillende reacties op. Voor analytisch ingestelde geesten is zijn benadering een gruwel, terwijl ze onder de meer verhalend en stilistisch geïnteresseerden vooral bewondering oproept.

Wanneer we *Je moet je leven veranderen* van Sloterdijk nader onder de loep nemen, valt te begrijpen waarom voor elk van deze posities veel te zeggen valt. In dat boek herschrijft Sloterdijk niet alleen de geschiedenis van de filosofie, maar ook die van de religie. Sterker nog, in het licht van Sloterdijks benadering is 'religie' als een apart te bestuderen serie van verschijnselen overbodig geworden. 'Er waart een spook door westerse wereld – het spook van de religie', zo opent hij *Je moet je leven veranderen*. Volgens hem is een heroriëntatie op de religie even onmogelijk als een terugkeer van de religie, 'om de eenvoudige reden dat zoiets als religie niet be-

staat, maar alleen verkeerd begrepen oefensystemen.' Ook de foutieve tegenstelling tussen gelovigen en ongelovigen komt daarmee te vervallen en dient te worden vervangen door het onderscheid tussen 'praktiserenden en ongeoeffenden, respectievelijk andersoefenden' (p. 11).

Boven jezelf uitstijgen

Om te begrijpen hoe Sloterdijk tot deze even opmerkelijke als boude bewering kan komen, is een korte plaatsbepaling van zijn wijsgerige positie noodzakelijk. Sloterdijk onderzoekt in zijn oeuvre de mogelijkheden van de moderne mens om zich thuis te kunnen voelen in een wereld waar we 'zomaar' in zijn komen vallen, zonder vanzelfsprekend houvast. Hij benoemt (in navolging van Heidegger, een van zijn illustere en duistere leermeesters) menselijke verlatenheid, ontheemding en wereldvreemdheid als grondervaringen van deze tijd. Er zijn in Sloterdijks terminologie geen vanzelfsprekende sferen meer waarbinnen mensen zich geborgen weten. Als kinderen van deze tijd zijn we niet alleen uit de microsfeer van de baarmoeder losgebroken, maar ook uit de kosmische macrosfeer, die het vanzelfsprekend samenleven tussen God en mens waarborgde. Om onszelf thuis te kunnen blijven voelen proberen we onszelf te beschermen door zelfgeprogrammeerde kunstmatige stressgemeenschappen te bouwen, waarbinnen we zo hard mogelijk lopen om niet bij onze eigen nietigheid te hoeven stilstaan.

Sloterdijk vat het begrip religie op als een voorbeeld van een verkeerd begrepen en door de mensen zelf gecreëerd immuunsysteem, waarmee men zich beschermen wil tegen de brute gevolgen van het naakte leven. Het maakt deel uit van een breder scala aan immuunsystemen en antropotechnische oefen- en regelsystemen, die er alle op gericht zijn om in vorm te komen zonder dat daar een bovenaards fundament voor nodig is. Religie is volgens hem het best te beschrijven als een van de manifestaties van het oefenende leven, als een subdiscipline van atletiek- en trainingstheorie, als een manier om boven jezelf uit te stijgen of, zoals dat in zijn *Regels voor het mensenpark* nog provocatief heette, als een wijze om de mens tot een betere soort op te kweken. Waar het bereiken van het hogere in premoderne tijden alleen voor woestijnheiligen of leerlingen van elitaire filosofische scholen was weggelegd, is het tegenwoordig welhaast een plicht voor iedereen om boven zichzelf uit te stijgen.²

Uitleiding

De missie van het boek is om met een andere blik naar de sociale werkelijkheid te kijken dan gebruikelijk is: niet als strijd om eigenbelang, macht of als een botsing der beschavingen.

De pendelarbeid van Hermes opent allereerst de ogen voor het gegeven dat religie, economie en politiek met elkaar samenhangen. Sterker nog, dat economie en politiek in wezen religieuze kwesties zijn, ze gaan over manieren waarop we hemel en aarde met elkaar verbinden. Misschien kunnen we zeggen dat 'secularisering een voortzetting is van de theologie met andere middelen'.¹ Theologie (letterlijk: woord, *logos*, van god, *theos*) wordt omgezet in religieuze, economische en politieke praktijken, in specifieke vormen van hermeneutiek: van vertalen, communiceren en verbinden.

Beschaving als opdracht

Hermes, de boodschapper van de goden, probeert de kloof tussen verschillende werelden (hemel en aarde, bovenwereld en onderwereld, goden en mensen) te overbruggen, een kenmerk dat nog steeds verbonden is met hermeneutiek, de kunst van het overbrengen, vertalen en vertolken, en die ook nu nog de kern uitmaakt van wat religie, economie, politiek in wezen is.

Religie is het vertalen van de boodschappen van de goden naar de mensen, het gehoor geven aan een stem uit een andere wereld. In de economie krijgt die verbinding tussen de twee werelden op eigen wijze gestalte. Daar krijgt de verbinding tussen hemel en aarde vorm door het productief maken van ideeën, van idealen. Dat betekent: het creatief vormgeven aan verhoudingen van onderlinge verbondenheid

op basis van communicatie. In de politiek gaat het om vrede stichten tussen mensen onderling, indammen van geweld, een bij uitstek hermeneutische praktijk op basis van afspraken, verdragen en retoriek.

Ook zagen we via de ogen van Hermes dat het thema van verraad onlosmakelijk met de missie van vertalen en verbinden verbonden is. Het verraad van religie is te denken dat je de boodschap van God in je achterzak hebt en de hele waarheid verkondigt, dat je je de stem van de ander helemaal kunt toe-eigenen. Het verraad van de economie bestaat uit geperverteerde verleidingskunst die op misleidende wijze taal geeft aan andermans verlangens enkel en alleen voor eigen gewin. Of door van de economie geen platte geldzaak, maar een opgeblazen hoofdzak te maken, van grootse ideeën, loos gepraat of retoriek, zonder basis in de praktijk, zonder body. Het verraad van de politiek is: niet de stem van de ander horen en vertolken, maar alleen het eigen geluid, het platte belang van eigen achterban, of de zelfbedachte ideologie over hoe de wereld in elkaar hoort te zitten.

Religie, economie en politiek maken alle drie op eigen wijze de spanning in de ruimte tussen hemel en aarde, de gedeelde interesse en de verschillen tussen ik en de ander, productief. Deze sociale praktijken van samenwerking kunnen alleen succesvol bestaan in de erkenning dat de werkelijkheid meerdimensionaal is en dat ook de mens geen eendimensionaal wezen is. Dat is dan ook precies de basis van leerprocessen waartoe hermeneutiek, het onderling relateren en communiceren, kan aanzetten, tot vormen van oefenen en groei, tot vormen van beschaving, manieren om al doende met vuur te leren omgaan.

De herontdekking van hermeneutiek als kern van religie, economie en politiek kan ook vertaald worden als een pleidooi voor de herwaardering van het gesprek waarin niemand de waarheid in pacht heeft of in de bevoorrechtte positie is om eens en voor altijd het pleit te kunnen slechten, het gesprek, kortom, waarin geldt dat de ander weleens gelijk zou kunnen hebben.²

De hermeneutische praktijken van religie, economie en politiek brengen bovendien een ander vaak ongezien element aan het licht. Dat is het element van de verering, de dankbaarheid de vreugde. Deze wordt zichtbaar in de liturgie in de vorm van de eredienst. Maar ook in de economie en politiek zijn vormen van

eredienst en dienstwerk te zien die in de ervaring van de gift een basis hebben. Zo is economie als een vorm van doorgeven van wat je geschonken is, te beschouwen. Ook politiek is hermeneutisch te duiden als een vorm van eredienst en dienstwerk, hetgeen goed door het symbool van de 'lege troon' tot uitdrukking wordt gebracht.³

Juist omdat de zetel van de macht in een democratie leeg is een niet permanent bezet wordt⁴ is er ruimte voor dialoog over de vormgeving van het goede leven, waarbij niet het laatste woord gegeven wordt aan angst; kunnen er afspraken worden gemaakt die het kwaad keren en tegenspreken door het goede te doen; kan er gezocht worden naar taal die vrede sticht, naar vertolkingen die mensen samenbindt en niet uit elkaar drijft, naar woorden die stem geven aan nog ongehoorde toekomstperspectieven.

De aan Hermes toegeschreven uitvinding van de taal is misschien wel ten diepste bedoeld om aan de opdracht tot humanisering en beschaving uitdrukking te kunnen geven. Een taal die, zo zagen we in hoofdstuk 12, tot in de boeken van de monotheïstische godsdiensten is doorgedrongen in de vorm van drie verbondsopdrachten. Dat is allereerst de opdracht te leren met water om te gaan, met angst, door de moederschoot te verlaten en de oervloed te temmen. Het is leren om het vuur te beheersen en met geweld om te gaan en steeds weer op reis te gaan, je huis uit, om hemel/lucht en aarde, ideaal en werkelijkheid met elkaar te kunnen verbinden. Omdat je alleen zo kunt samenleven en in je element kunt komen.

Water bedwingen, vuur temmen en hemel en aarde verbinden

De beschavingsopdracht om water te bedwingen, het vuur van het geweld te temmen en hemel en aarde te verbinden geldt zowel voor een individu als voor een samenleving. Soms ook letterlijk, zoals in het geval van de Nederlandse samenleving waar de politiek allereerst vorm kreeg door burgers die samen streden tegen het water.⁵ En waar in een strijd met de Spaanse machthebbers in de Tachtigjarige Oorlog de jonge republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vocht voor het eigen zelfbestuur van haar burgers (een bevrijding tegenover de knechting van boven door de bezettende, traditionele koninklijke macht).⁶

De Tachtigjarige Oorlog was in 1648 nog maar nauwelijks afgelopen of men gaf opdracht voor de bouw van een gloednieuw stadhuis op de Dam. We zien in het Paleis naast talrijke referenties aan schilderijen van de Bataafse opstand tegen de Romeinse overheersers, waar de toenmalige stedelijke regenten zich aan spiegelden, ook Mercurius (de Romeinse gestalte van Hermes) terugkomen. Zo zien we hem boven de deur van de wisselkamer (de voorloper van de Nederlandse Bank) afgebeeld, die tekenend genoeg vlak bij de gevangenis gevestigd was. En op het dak van het Paleis, uitkijkend op de Dam, zien we een vrouw die Vrede symboliseert, met een olijftak en een hoorn des overvloeds aan haar voeten en een Mercuriusstaf in haar handen. Voor de makers van het Paleis was het duidelijk: nu we het water hebben overwonnen en het vuur getemd, kunnen hemel en aarde elkaar raken en gaan vrede en handel hand in hand!